

Brielle-Lezingen 2021

Judith Pollmann
Henk te Velde

De Brielle-lezingen zijn een initiatief van de gemeente Brielle en de stichting Eersteling der Vrijheid.

Inhoud

Voorwoord | 5

Bij de Brielle-Lezingen

Drs. Gregor Rensen

Voorwaarden voor vrijheid | 13

Van 1572 tot vandaag

Prof. dr. Judith Pollmann

Wat is herdenken? | 39

De inname van Den Briel in de
negentiende eeuw en nu

Prof. dr. Henk te Velde

Voorwoord
Bij de Brielle-Lezingen

Drs. Gregor Rensen

In dit boekje zijn de teksten van de twee Brielle-Lezingen uit 2021 bijeengebracht.

De eerste Brielle-Lezing werd vanwege corona omstandigheden niet in december 2020, maar op 10 juni 2021, uitgesproken door prof. dr. Judith Pollmann, hoogleraar Vroegmoderne Geschiedenis aan de Universiteit Leiden. De tweede Brielle-Lezing vond plaats op 10 december 2021 en werd gehouden door prof. dr. Henk te Velde, hoogleraar Nederlandse Geschiedenis, eveneens verbonden aan de Universiteit Leiden.

De Brielle-Lezing is een initiatief van de gemeente Brielle, in samenwerking met de Stichting Eersteling der Vrijheid. Het initiatief hiervoor is in 2019 genomen. De lezingen vinden plaats in de beeldbepalende Sint-Catharijnekkerk te Brielle, ter plaatse wel de 'Brielse Dom' genoemd.

Waarom deze Brielle-Lezing?

Met deze lezing, die jaarlijks op of nabij 10 december (op de dag van de Rechten van de Mens) wordt uitgesproken, worden onderwerpen aan de orde gesteld die maatschappelijke actualiteit hebben, maar hun grondslag vinden in veranderingen in het verleden en in discussies die in de loop van de tijd daarover hebben plaatsgevonden.

Vrijheid en Brielle zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Brielle heeft in onze vaderlandse geschiedenis immers een bijzondere plek verworven. Door de inname van deze stad door de Watergeuzen, op 1 april 1572, werd Brielle of Den Briel de eerste blijvend bevrijde stad van de Nederlanden. "Libertatis Primitiae" staat dan ook op de gevel van het voormalige stadhuis, oftewel "Eersteling der Vrijheid".

De bevrijding van Brielle breide zich als een inktvlek uit over andere delen van Holland en Zeeland en de overige gewesten. Het vormde de basis voor wat later uitgroeide tot de onafhankelijke Republiek der Verenigde Nederlanden en nog later het Koninkrijk der Nederlanden. In Brielle werden daarvoor als het ware de zaadjes gezaaid.

Thema's die in de Tachtigjarige Oorlog of Opstand tegen het Spaanse bewind speelden, zijn ook nu nog relevant. Het thema vrijheid staat nog steeds volop in de schijnwerpers. In velerlei betekenissen. Vrijheid in politieke en staatkundige zin, maar ook vrijheid in het persoonlijk handelen en invullen van je eigen leven, het recht om je eigen keuzes te maken in religie en levensstijl. Vrijheid om je te verenigen en in verzet te komen tegen een onrechtvaardige of slecht functionerende overheid. Of het recht van alle ingezetenen op gelijke behandeling, ook als je een minderheid vormt of niet in ons land geboren bent.

Waarden als omgaan met verscheidenheid, verdraagzaamheid, verbondenheid en vrijheid moesten in de 16e en 17e eeuw bevochten worden, maar zijn ook vandaag de dag nog belangrijke opgaven om een menselijke, saamhorige en tolerante samenleving met elkaar te vormen. Wij zijn erin geslaagd met elkaar één natie te worden, in al zijn veelvormigheid en verschillen. Misschien wel mede dankzij die verscheidenheid. We hebben immers moeten leren met die verschillen om te gaan, met respect voor en acceptatie van ieders rol en keuzes. Tegelijkertijd is het een proces dat ook vandaag de dag volop alertheid vraagt en inspanningen vergt, gelet op de polarisatie die in de samenleving is opgetreden.

Door verleden en heden te verbinden, willen we met de Brielle-Lezingen bijdragen tot bewustzijn tot wat en wie we zijn in Nederland en ons bezinnen op hoe en waarom we op het punt zijn gekomen waar we nu als gemeenschap staan.

In de vier en een halve eeuw die ons scheiden tussen 1572 en 2022 heeft de worsteling tussen vrijheid, verscheidenheid en verbondenheid een rode draad gevormd. Over het resultaat van die worsteling mogen we zeker tevreden zijn. Maar we mogen nooit denken dat we er helemaal klaar zijn en dat Nederland af is. We denken daarom dat er stof genoeg is voor een lange reeks aan Brielle-Lezingen.

Voorwaarden voor vrijheid

Professor Pollmann schetst in haar eerste Brielle-Lezing wat voor voorwaarden nog vervuld moesten worden om bij het ontstaan van de Opstand tot maatschappelijke, politieke en militaire samenwerking te komen. Die periode was veel meer dan een strijd tegen het Spaanse bewind een strijd tussen verschillende bevolkings- en geloofsgroepen, een burgeroorlog. Tussen steden en platteland, tussen het westelijk deel van het land en de landelijke gewesten en generaliteitslanden. Vrijheid was zeker geen begrip die door iedereen op dezelfde wijze werd ervaren. Over de waarden van vrijheid, verbondenheid, verscheidenheid en verdraagzaamheid werd bittere strijd gevoerd. De oorlogshandelingen leidden ook door troepen die in naam van Oranje optraden, zoals ook de Watergeuzen, tot plundering van kleinere steden en platteland of tot ernstige groepsmoorden op katholieke geestelijken en verjaging van katholieke burgers. Toch werd in deze periode tevens de basis gelegd voor meer samenwerking tussen de verschillende gewesten en stedelijke elites, die behalve de strijd om oude vrijheden te borgen, ook op zoek waren naar rust en veiligheid. Vrijheid zonder veiligheid is in de praktijk immers moeilijk te verwezenlijken.

Wat is herdenken?

Professor Te Velde weet in de tweede Brielle-Lezing een heel ander verband tussen actualiteit en verleden te leggen. Namelijk het frappante verband tussen het vieren van bijzondere, nationale gelegenheden en de toenemende maatschappelijke polarisatie die hierdoor ontstaat. Zijn er nog nationale symbolen en kunnen we nog als één volk samen achter een herdenking staan? Verdeeldheid blijkt echter van alle dag. Hij illustreert dat door de grote onenigheid die ontstond rond de nationale viering van 300 jaar Inname van Den Briel op 1 april 1872. Er ontstonden door deze herdenking op diverse plaatsen onlusten, niet alleen in Nederland, maar opmerkelijk genoeg nog heviger in het afgescheiden België. Herdenken leidt dus niet alleen tot eenheid,

Replica standbeeld van de Nymph
Foto: Floor Snijders

maar kan ook juist tot onenigheid leiden. Herdenkingen markeren en illustreren in veel gevallen tevens de politieke verhoudingen die op die herdenkingsmomenten aan de orde zijn. En vormen aldus een mooie graadmeter voor hoe het land er op sommige momenten voorstond.

De Nymph

Aan de Brielle-lezing is een speciale onderscheiding verbonden die wordt uitgereikt aan degene die de lezing heeft verzorgd, in de vorm van een bronzen beeldje. Dat beeldje is een kleine replica van het standbeeld van de Nymph, dat in Brielle staat. Het beeld was het geschenk van een nationaal comité ter herdenking van 300 jaar Inname van de stad Den Briel door de Watergeuzen in 1872. Het beeld is nu onderdeel van de collectieve identiteit van de vestingstad Brielle en vormt als zodanig een belangrijk symbool voor de stad die zich de "Eersteling der Vrijheid" mag noemen.

Drs. Gregor Rensen,
burgemeester van Brielle

Voorwaarden voor vrijheid

Van 1572 tot vandaag

Prof. dr. Judith Pollmann

Brielle voelt zich door zijn geschiedenis verbonden met vrijheid. Op 1 april 1572 werd de stad ingenomen door de watergeuzen – het werd het startschot voor de Opstand waaruit Nederland zou worden geboren. Brielle is dan ook trots op het motto *libertatis primitiae*, ‘eersteling der vrijheid’. Zo staat het op het stadhuis geschreven, en zo gaat de stad het volgend jaar ook herdenken, niet alleen met het gebruikelijke feest op 1 april, maar ook in een samenwerking met tientallen andere Nederlandse gemeenten die in 1572 betrokken raakten bij het verzet tegen de regering van hun landsheer, koning Filips II van Spanje. Samen herdenken ze dit moment, 450 jaar geleden, als De geboorte van Nederland.¹ Die samenwerking heeft als uitgangspunt dat er weliswaar veel is veranderd in die vierehalve eeuw, maar dat de waarden die er in 1572 op het spel stonden, ook relevant zijn in het Nederland van nu. Het gaat daarbij om vrijheid, inderdaad, maar ook om verbondenheid, verscheidenheid, en verdraagzaamheid – inmiddels bekend als de vier Vs.

Spanning in het coronajaar

Het zijn mooie waarden, maar wie er even bij nadenkt ziet dat die waarden zich niet altijd makkelijk tot elkaar verhouden. Het lange coronajaar 2020-21 heeft ons dat goed zichtbaar gemaakt. In de eerste maanden van de pandemie was het nog makkelijk om ons verbonden te voelen, door de zorg om zieken en degenen die hen verzorgden. We leverden wat individuele vrijheid in, in het collectief belang. Maar naarmate het langer duurde werd deze verbondenheid minder vanzelfsprekend, en kwam er meer discussie over het inleveren van individuele vrijheden, en de beperkingen die ons werden opgelegd. Verscheidenheid werd een issue: als er in Groningen minder besmettingen waren dan in Tilburg, waarom dan toch dezelfde maatregelen? Anderzijds waren er klachten over de speciale rechten die in Nederland bijvoorbeeld aan kerken zijn voorbehouden. De vrijheid van eredienst in de grondwet verankerd. De mensen die in Krimpen

¹ <https://geboortevannederland.nl/>

aan den IJssel in groten getale een kerkdienst bezochten stonden dan ook geheel in hun recht, maar bij sommigen riep het bestaan van dat recht kritiek op. Anderen vonden het massale kerkbezoek getuigen van gebrek aan solidariteit.²

Behalve over de wettelijke kaders, waren er dus ook veel morele discussies, waarin mensen niet alleen hun overheid, maar ook elkaar de maat namen. Dat begon al voor de eerste golf, toen Nederlanders van Aziatische herkomst te maken kregen met uitsluiting en schelden. In februari werd het Tilburgse meisje Cindy geconfronteerd met pesterig gezang dat 'voorkomen beter was dan Chinezen', en werd zwaar mishandeld toen ze daar wat van zei.³ Toen er vrijheidsbeperkingen en nieuwe regels kwamen werden die aanleiding tot debat tussen burgers en in de media. In onze vriendenkringen ontwaarden we 'rekkelijken' en 'preciezen', mensen die de regels wat soepeler of juist heel streng opvatten. Ouders ruzieden over de vraag of kinderen nu wel of niet samen buiten mochten spelen.⁴ In de media werden die discussies verder uitvergroot. Voor wie waren die regels eigenlijk bedoeld? Waren jongeren asociaal? Waren ouderen 'dor hout'? Onderlinge verdraagzaamheid bleek soms moeilijk meer op te brengen, en standpunten werden radicaler. Met vergelijkingen tussen mondkapjes en jodensterren, en de maatregelen en 'coronadictatuur' begonnen sommige zelfbenoemde 'vrijheidsstrijders' zelfs anderen in hun vrijheid te bedreigen – politici en virologen weten er van mee te praten.

² Elsbeth Stoker, 'Waarom handhaaft de politie niet gewoon bij de kerken op Urk en in Krimpen? *De Volkskrant*, 29 maart 2021, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/waarom-handhaaft-de-politie-niet-gewoon-bij-de-kerken-op-urk-en-in-krimpen~b36d7289/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>. Geraadpleegd 1 juli 2021

³ 'Chinees-Nederlandse Cindy (24) mishandeld na opmerking over coronalied', *RTL nieuws* 24 februari 2020, <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/5032246/corona-carnaval-aangifte-tilburg-politie-chinese-coralied>. Geraadpleegd 1 juli 2021.

⁴ Rutger Claassen, 'De intelligente lockdown Een 'dashboard' van drie dimensies in onze vrijheid', *Ethische Annotaties* 7 (2020). https://www.uu.nl/sites/default/files/gw_EA7_Claassen%202020%20-%20De%20Intelligente%20Lockdown.pdf. Geraadpleegd 1 juli 2021.

Het coronajaar laat dus zien dat het niet genoeg is om te zeggen dat we waarden als vrijheid, verbondenheid, verscheidenheid en verdraagzaamheid ieder voor zich onderschrijven. Het lastige zit juist in het tegen elkaar afwegen van de verschillende waarden. Je kunt ze, noch in theorie noch in praktijk, makkelijk in een hiërarchische volgorde zetten en zo vaststellen welke de belangrijkste is. Vrijheid is wel een individueel grondrecht, maar individuen bestaan niet in het luchtledige – vrijheid gaat ook over samenleven en dus over verbinding. Verscheidenheid en verdraagzaamheid zijn essentieel voor het beschermen van de vrijheid, maar leidt soms tot de vraag of er dan nog wel genoeg verbondenheid is. Ieder voor zich kunnen deze waarden bovendien alleen bestaan als er ook aan een vijfde voorwaarde wordt voldaan, namelijk veiligheid. Dat alles maakt van het afwegen van deze waarden niet alleen een zaak van politici, bestuurders en rechters maar ook van burgers onderling. Reflectie op die spanning is dus een actuele en ook dringende zaak.

Het goede nieuws is dat we daarbij kunnen putten uit een rijke ervaring. Want de vier Vs, en de spanning daartussen, zijn een constante in de Nederlandse geschiedenis. Wat ik u vandaag hoop te laten zien is dat dat al zo was in 1572, toen Nederlanders ten diepste verdeeld raakten over de gevolgen die de inname van Den Briel, het huidige Brielle, had en zou moeten hebben. De inname van Den Briel bracht namelijk niet zomaar 'vrijheid' – voordat die praktijk kon worden, ontdekte men, moest er ook aan een aantal andere voorwaarden worden voldaan. Vrijheid bleek niet te kunnen bestaan zonder veiligheid, en veiligheid niet zonder verbondenheid. Voor verbondenheid was acceptatie van verscheidenheid en een minimum aan verdraagzaamheid weer onmisbaar.

Verscheidenheid

Dat Brielle ‘eersteling der vrijheid’ werd, suggereert dat die vrijheid groter is dan die van Brielle alleen. Hij verwijst naar de vrijheid van alle Nederlanders. Maar in 1572 sprak dat nog helemaal niet vanzelf. In 1572 voelden de inwoners van de zeventien Nederlanden zich wel met mensen uit stad, dorp of gewest verbonden, maar niet met een groter vaderland. Ze vielen pas een paar decennia allemaal onder gezag van de vorsten uit het huis van Habsburg, en waren allemaal bijzonder gehecht aan de onderlinge verschillen, aan hun verscheidenheid.⁵ Ook met vrijheid bedoelden mensen in de zestiende eeuw nog niet zomaar hetzelfde als wij. Individuele rechten waren minder belangrijk dan het collectieve recht dat stedelingen hadden om zichzelf te besturen volgens hun eigen rechten en regels. Ze noemden dat hun ‘vrijheden’.⁶

Die vrijheid werd tot 1572 geborgd door de relatie met de landsheer, Filips II, die ook koning van Spanje was. Daarbij was de afspraak dat die zou accepteren dat alle gewesten en steden in de Lage Landen de dingen op hun eigen manier wilden doen. Hij zou ze militair beschermen, met behulp van de stadhouders in de verschillende provincies. Maar in ruil daarvoor kon hij wel verwachten dat zij hem zouden steunen, bijvoorbeeld door het betalen van belastingen. Daarover overlegden zijn vertegenwoordigers in Brussel met statenvergaderingen, waarin de adel en de belangrijkste steden zitting hadden. De relatie met de koning had nadelen, want alle gewesten moesten meebetalen aan verre oorlogen en kregen te maken met Brusselse regels. Het had ook voordelen, want sinds de gewesten een landsheer deelden was de binnenlandse veiligheid

⁵ Alastair Duke, ‘The elusive Netherlands. The question of national identity in the early modern Low Countries on the eve of the Revolt’, *BMGN-Low Countries History Review* (2004), herdrukt in zijn *Dissident identities in the early modern Low Countries* (Farnham [etc.] 2009).

⁶ Over veranderende vrijheidsbegrippen in het algemeen, zie Annelien de Dijn, *Freedom. An unruly history* (Cambridge Mass, 2020), en voor Nederland Maarten Prak, *Nederlands Gouden eeuw. Vrijheid en geldingdrang* (Amsterdam, 2020), 213-226.

enorm toegenomen. De landsheren hadden een einde gemaakt aan de vele oorlogen tussen en binnen de gewesten en dat was ook voor de handelseconomie een enorm voordeel.

Accepteerde de koning dus wel dat er lokaal veel verschillen waren en zouden blijven, hij accepteerde niet dat er binnen zijn gebieden religieuze verschillen ontstonden. Er waren in Europa en de Nederlanden steeds meer protestantse dissidenten, mensen die de leer van de katholieke kerk verwierpen en liever de ideeën van mensen als Luther en Calvijn volgden of die van de wederdopers.⁷ Zulke mensen waren er ook in Brielle en omgeving al heel vroeg.⁸ Het bestaan van deze 'kettters' was behalve een religieus ook een politiek probleem omdat eigenlijk iedereen vond dat het geloof het bindmiddel van de samenleving was – zonder geloof geen verbondenheid met God, maar ook niet met elkaar. De koning vond het dan ook zijn plicht om religieuze verschillen te bestrijden, en hij deed dat met strenge wetgeving – zo belangrijk was die, vond hij, dat de lokale vrijheden er zo nodig maar voor moesten wijken.

In de Lage Landen gingen velen echter anders denken over de oplossing voor deze verdeeldheid. Ze betreurden wel dat Christenen tegenover elkaar stonden, maar met strenge wetten loste je dat niet op, vonden ze. Sommigen, zoals Prins Willem van Oranje, wezen gewelddadige vervolging al principieel af, en pleitten, heel vernieuwend, voor de individuele vrijheid van geweten. Een grotere groep vond vooral dat er bij de bestrijding van ketterij lokaal maatwerk moest worden geleverd.⁹ Dat was zeker het geval waar ook leden uit de elites binnen de steden met de nieuwe leer sympathiseerden. Ook in Brielle

⁷ Zie over deze groepen bijv. Alastair Duke, *Reformation and revolt in the Low Countries* (London and Ronceverte 1991)

⁸ W. Troost en J.J. Woltjer, 'Brielle in hervormingstijd' in *BMGN - Low Countries Historical Review* 87/3 (1972) pp. 307-353

⁹ K.W. Swart, *Willem van Oranje en de Nederlandse Opstand 1572-1584* red. R. Fagel en M.E.H.N. Mout (Den Haag 1994). H.F.K. van Nierop, 'De troon van Alva. De troon van Alva. Over de interpretatie van de Nederlandse Opstand', *BMGN - Low Countries Historical Review*, 110/2, (1995) pp. 205 – 223; Duke, *Reformation and Revolt* 152-174.

Adriaen Thomasz Key, Portret van Willem van Oranje (1579), Rijksmuseum Amsterdam, SK-A 3148

was dat zo. Daar was het vooral de rijke en zeer invloedrijke Marie Heerman, weduwe van de rentmeester-generaal, die optrad als beschermvrouw van dissidente priesters, die met protestantse ideeën sympathiseerden. Ze beschermde met name een kapelaan van de Sint-Catharijnekerk, Andries Cornelis, die de eerste gereformeerde predikant van Brielle zou worden. Met hun invloed dwongen mensen als zij eigenlijk verdraagzaamheid af. Op aandringen van de bisschop, het Hof van Holland en de baljuws moesten ook de Brielse stadsbestuurders af en toe wel optreden tegen protestanten, maar de straffen die ze uitspraken waren veel lichter dan de regering voorstond.¹⁰

In april 1566 kwam het in Brussel voor het eerst tot een groot-scheeps politiek protest tegen de ketterijwetgeving, te beginnen met een petitie die werd ondertekend door honderden lagere edelen, die zich 'geuzen' gingen noemen. Het was een landelijk initiatief; onder de adellijke ondertekenaars was ook Willem van Treslong, zoon van de baljuw van Voorne, en later een van de watergeuzen.¹¹ De aanbieding van deze petitie leidde tot een tijdelijke versoepeling van de wetgeving, en een stop van de vervolgingen, totdat er antwoord zou zijn van de koning. De aanhangers van Calvijn roken nu de vrijheid en grepen die met beide handen aan. Ze gingen zich openlijk manifesteren, preken organiseren, en uitten steeds openlijker kritiek op de oude kerk.¹² De onderlinge polarisatie werd gevoed door complottheorieën, ook in Brielle. Marie Heerman kreeg het bijvoorbeeld aan de stok met de priester van het gasthuis, Jacob Pot – ze had namelijk gehoord over het bestaan van een zogenaamd bloedboek, waarin de geestelijken alle namen zouden hebben genoteerd van mensen als zij en haar

¹⁰ Troost en Woltjer, 'Brielle', 325.

¹¹ Een goed overzicht van de gebeurtenissen in Anton van der Lem, *De opstand in de Nederlanden 1568-1648 : de Tachtigjarige Oorlog in woord en beeld* (Nijmegen 2014). Zie over de adel in deze periode Henk van Nierop, *Van ridders tot regenten: de Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* (Amsterdam 1990).

¹² Peter Arnade, *Beggars, iconoclasts, and civic patriots. The political culture of the Dutch Revolt* (Ithaca, N.Y. [etc.] 2008); Judith Pollmann, *Catholic identity and the Revolt of the Netherlands, c. 1520-1635* (Oxford 2011), 68-93

geestverwanten.¹³

Probleem was ook dat veel gereformeerden wel wilden profiteren van de nieuwe versoepeling, maar zelf eigenlijk niet goed uit de voeten konden met religieuze verscheidenheid. Velen van hen vonden net als de koning dat er geen twee geloven naast elkaar konden bestaan. God had het niet op afgoderij, en die moest dan ook actief worden bestreden. Op 13 augustus 1566 begonnen Vlaamse calvinisten de kerken te zuiveren van 'afgodsbeelden', van kruisen en van heiligenbeelden.¹⁴ Dat nieuws bereikte ook Brielle. Op 23 augustus ontbood Marie Heerman een Brielse stadsbestuurder bij haar thuis met de eis dat heer Andries, die eigenlijk een preekverbod had, zou mogen preken in de Catharijnekerk. Met toestemming voor de preek hoopte het stadsbestuur misschien erger te voorkomen. Het werkte niet. De dag erna begonnen lokale beeldenstormers ook in Brielle beelden te breken in de gasthuizen en kloosters. Marie Heerman en heer Andries waren naderhand komen kijken en hadden gezien dat het goed was.¹⁵

Nu had het stadsbestuur van Brielle een probleem, net als de andere steden waar de beeldenstorm raasde. Ze hadden weinig politiemacht, en deden bij gevaar een beroep op hun eigen bewapende burgers. Maar zolang hun medeburgers Marie en heer Andries en hun aanhang hun gang lieten gaan, kon het stadsbestuur daar weinig aan doen, en er was ook geen militaire steun. Er kwam dus een politiek compromis. In overleg met de hoge adel kregen de Calvinisten in de Nederlanden voorlopig de vrijheid om te preken waar ze in de zomer dat ook hadden gedaan. In Brielle rekten protestanten de regels op en namen nu op eigen houtje de Maerlantkerk in gebruik. Het stadsbestuur liet ook dat gebeuren; om de rust te bewaren en de onderlinge verbondenheid te beschermen, was verdraagzaamheid nodig, zo

¹³ Troost & Woltjer, 'Brielle', 326

¹⁴ Alastair Duke, 'De calvinisten en de "paapse beeldendienst". De denkwereld van de beeldenstormers in 1566 in *Mensen van de nieuwe tijd. Een liber amicorum voor A. Th. van Deursen*, red. M. Bruggeman et al (Amsterdam, 1996)

¹⁵ Troost en Woltjer, 'Brielle', 327-328

Anoniem, Protestanten maken schoon schip in een katholieke kerk, Rijksmuseum Amsterdam RP-P-OB-76.780. Op deze spotprent uit de jaren 1560 aanbidden katholieke priesters links een monster met een pauselijke tiara, maar achter hen vegen protestanten de kapotte katholieke 'afgodenbeelden' op die ze zojuist uit een kerk hebben gehaald.

oordeelden ze kennelijk.¹⁶ Inmiddels woekerde de verdeeldheid onder de bevolking. Toen Marie Heerman op 1 januari 1567 overleed, vroeg haar schoonzoon de katholieke kanunniken van de Catharijnekerk om in het sterfhuis de vigiliën te komen zingen. De gereformeerden beantwoordden dat met het dreigement dat zij hun psalmen zouden inzetten, en harder zouden zingen. De kanunniken bleven daarna maar thuis.¹⁷

De koning was ondertussen natuurlijk niet alleen geschokt over de beeldenstorm, maar ook over het gedrag van Nederlandse

¹⁶ Ibidem, 329.

¹⁷ Ibidem, 337

edelen en stadsbestuurders. Hij stuurde de hertog van Alva met een leger naar de Nederlanden, om die te straffen voor hun opstandigheid. In de Nederlanden zag men de bui hangen. Willem van Oranje besloot een poosje op familiebezoek in Duitsland te gaan en daar af te wachten wat er zou gaan gebeuren. Dat was een verstandig besluit. Meteen na zijn aankomst richtte Alva een rechtbank op die 13.000 processen zou gaan voeren. Niet alleen militante calvinisten maar ook de adel en de stadsbestuurders die met hen hadden onderhandeld kwamen in het beklagdenbankje. Prins Willem van Oranje werd bij verstek veroordeeld, maar ook twee van de mannen die zich op 1 april in 1572 zouden melden: Willem van der Marck, die we kennen als Lumey, was een Luikse edelman die had meegedaan aan de gewapende opstand, en Willem van Treslong. Onder de vluchtelingen waren ook alle 78 Briellenaren die door Alva's rechtbank zouden worden veroordeeld voor hun aandeel in de onlusten. Er woonden ongeveer 4000 mensen in Brielle, dus dat was een kleine minderheid, maar wel een belangrijke.¹⁸

Enmaal in ballingschap zochten de vluchtelingen steun bij elkaar. Oranje was nog geen Calvinist, en veel gereformeerden wantrouwden hem, maar ze besloten hem te steunen toen hij overging tot gewapend verzet tegen Alva. Met behulp van een denktank vol ballingen probeerde hij verwoed daar steun voor te krijgen. In de pamfletten die ze samen schreven voor het publiek in de Lage Landen, gingen ze een nieuw soort verbondenheid propageren. Nu werd benadrukt dat alle Nederlanders gezamenlijk hun 'vaderland' moesten verdedigen tegen de 'buitenlanders', te weten Alva en zijn legers, die hun vrijheid bedreigden. Dat had echter niet meteen het gewenste effect.¹⁹ Nederlanders

¹⁸ Ton Oosterhuis, *Lumey, de vossestaart : admiraal van de Geuzen* (Amsterdam, 1996). R. Slachmuylders, *Alva's Bloedraad en Voorne (1567-1572) : Uitgave van archiefstukken uit Brielle, Brussel en Den Haag* (Brielle, 2015); Troost en Woltjer, 'Brielle', 342-347.

¹⁹ M.E.H.N. Mout, 'Van arm vaderland tot eendrachtige republiek. De rol van politieke theorieën in de Nederlandse Opstand', *BMGN-Low Countries Historical Review*, 101/3 (1986) pp. 345 - 365

Anonim, Zinneprent op Alva en Oranje, 1572, Rijksmuseum Amsterdam RP-P-OB-78.194. Op deze prent wordt het tirannieke regime van de hertog van Alva, links, gecontrasteerd met dat van Oranje. Alva heeft een schaar in de hand waarmee hij de Nederlanden kaal knipt. Hij wordt vergezeld door de figuren tweedracht en 'nijdigheid' en voert een geketende naakte vrouw mee, die de Nederlanden moet voorstellen.

koppelden de begrippen verbondheid, vaderland en vrijheid nog vooral aan hun eigen lokale gemeenschappen. Ze waren traditioneel ook net zo vaak concurrenten als bondgenoten. Samenwerken buiten Habsburgs verband sprak dus zeker niet vanzelf. In 1568, toen Oranje de Nederlanden voor het eerst probeerden te veroveren, maakte dit verhaal dan ook nog weinig indruk. Hij kreeg geen enkele steun uit de Nederlandse steden, en na de enkele overwinning bij Heiligerlee werd hij verpletterend verslagen. Pas in 1572 zou er een nieuwe kans komen. Ondertussen moest echter wel de schoorsteen roken.

Gedenkpenning voor Alva's overwinningen op Oranje in 1568, Rijksmuseum Amsterdam, NG-VG-1.370.

Een veiligheidscrisis

In 1569 gaf Oranje voor het eerst een licentie aan een deel van de vluchtelingen om schepen van de Habsburgse vijand te kapen. Schepen die door de kapers werden aangehouden moesten hun lading inleveren of een losgeld betalen. Door te kapen verdienden de vluchtelingen de kost, en spekten tegelijkertijd de oorlogskas van Oranje, zo was de redenering. De watergeuzen, zoals we deze kapers kennen, opereerden vanuit havens in Engeland en het Duitse rijk, waar protestantse vorsten regeerden. Ze teisterden niet alleen de zeeën. Tijdens zogenaamde landgangen werden plaatsjes aan de kust aangevallen en leeggeplunderd. Daarbij waren vooral kerken en kloosters het doelwit – priesters kregen de schuld van de Alva's politiek. Dat de doelwitten ondertussen voornamelijk andere vaderlanders waren, leek noch hen noch Oranje te deren.

Het optreden van de watergeuzen was voor de Hollanders, Zeeuwen, Friezen en Groningers zeer gevaarlijk. Er werd bij deze acties zoveel geweld gebruikt dat veel vissers en schippers de zee niet meer op durfden. Bestuurders in Holland en Zeeland keken voor steun naar de regering van de hertog van Alva. Die had wel 10.000

man onder de wapens, maar hij had geen vaste vloot. Zelfs voor de kustverdediging had hij eigenlijk niet de middelen. Zijn soldaten hadden al zolang geen geld gehad dat ze zich als sprinkhanen gedroegen. Geen stad wilde ze meer binnen de muren hebben. De burgers moesten ze dan niet alleen logies bieden, maar de soldaten ook te eten en te drinken geven.²⁰ Ook in Brielle klaagde men bitter over de inkwartiering van 250 man troepen. Pas in november 1571 bleek Alva bereid die terug te roepen. Hij liet alleen een paar wachters achter.²¹

Alva's geldtekorten werden veroorzaakt door het feit dat hij het niet eens kon worden met de statenvergaderingen over nieuwe belastingplannen. Hij had bedacht dat het handig zou zijn om een permanente belasting te heffen, die ook eerlijker kon worden verdeeld tussen plattelanders en stedelingen. Maar dat zou natuurlijk wel betekenen dat de statenvergaderingen hun functie verloren. Dat was een aantasting van de oude vrijheden waartegen iedereen in de Lage Landen te hoop liep.²²

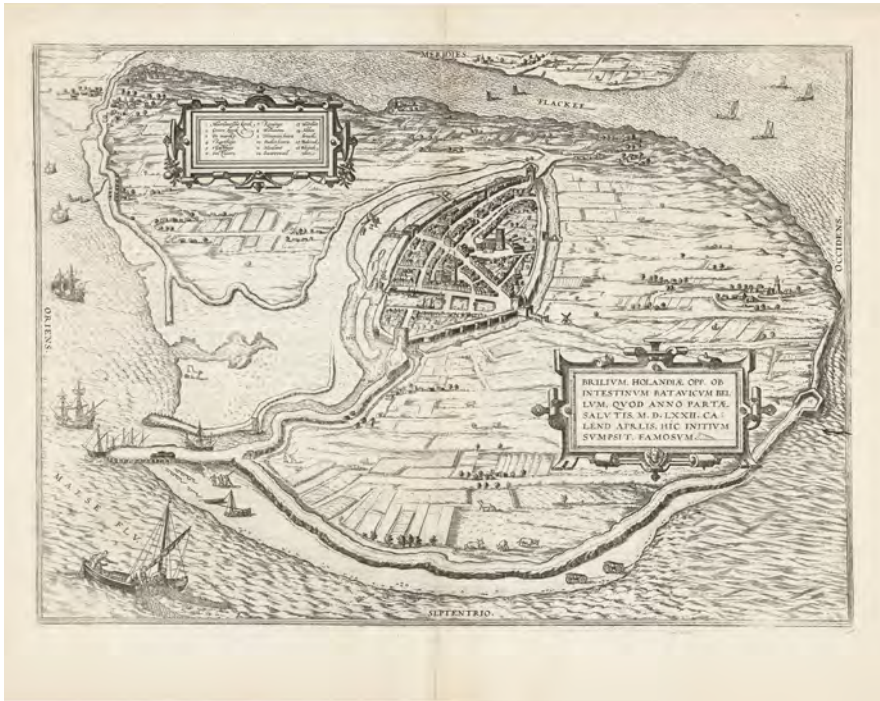
De onvrede nam dus toe maar Alva maakte zich daar geen zorgen over. Hij redeneerde dat het optreden van watergeuzen vooral de zaak van Oranje zou schaden, en dat was een logische gedachte. Wat hij vergat is dat de Habsburgse regering zijn gezag vooral ontleende aan het brengen van vrede en veiligheid. Vooral in Holland kon de regering dat niet meer waarmaken, terwijl hij tegelijkertijd een nieuwe belasting oplegde, die oude vrijheden bedreigde. Het werd voor veel mensen een reden zich af te vragen waarom ze de regering nog zouden steunen.

Die vraag werd acuut op 1 april 1572. De watergeuzen die die dag ongepland voor Brielle ankerden, vroegen het stadsbestuur hen binnen te laten. Of ze dat ook 'in naam van Oranje' deden, zoals het lied later luidde, weten we eigenlijk niet zeker. Het stadsbestuur

²⁰ J.C.A. de Meij, *De watergeuzen en de Nederlanden, 1568-1572* (Amsterdam [etc.], 1972). Anne Doedens en Jan Houter, *De Watergeuzen. Een vergeten geschiedenis, 1568-1575* (Zutphen 2018).

²¹ Troost en Woltjer, 'Brielle', 349-350.

²² F.H.M. Grapperhaus, *Alva en de tiende penning* (2e dr.; Zutphen 1984).

Kaart van Brielle in 1572, naar Frans Hogenberg, Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-OB 79.168

ging in overleg, maar priesters en heel wat inwoners wachtten de uitkomst van het gesprek niet af en vluchtten door de zuidpoort – een aantal van hen werden daar gevangen genomen door Treslong. Zonder verder op het stadsbestuur te wachten beukten de andere geuzen de Noordpoort in en namen de stad in bezit.²³

Zoals bij alle eerdere landgangen waren kerken en kloosters het eerste doelwit – de Catharijnenkerk, die in de Beeldenstorm was gespaard, werd geplunderd. Wat er anders was, was dat Lumey en Treslong besloten niet te vertrekken. Brielle werd nu een uitvalspost.

²³ Jacques Klok, *In naam van Oranje. Den Briel 1572-1972* (Nijkerk 1972); Anton van der Lem, 'Den Briel: Sint-Catharinakerk; Watergeuzen veroveren Brielle, 1 april 1572', in: Maarten Prak (red.), *Plaatsen van herinnering. Nederland in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam, 2006) 24-35

Het regeringsleger van de stadhouder deed een mislukte poging de stad terug te veroveren. Maar na een incident vielen zijn soldaten op doortocht door Rotterdam burgers aan – er vielen tientallen doden. Nu wilde echt niemand meer regeringssoldaten in zijn stad. In Vlissingen brak er op 6 april een opstand uit tegen plannen voor Spaanse inkwartiering. In Enkhuizen gebeurde in mei hetzelfde.

Ondanks hun gewelddadige reputatie lukte het de watergeuzen in de maanden daarna dan ook steeds meer steden op hun hand te krijgen. Als zij een stad naderden werden stadsbesturen onder druk gezet door een deel van hun burgerij, die redeneerden dat je beter afspraken met de geuzen kon maken dan vertrouwen op het onderbetaalde koninklijke leger. Toen dat werd weggeroepen naar de zuidgrens, hadden de stadsbestuurders ook weinig andere keus meer. Eind juni waren bijna heel Holland, en een deel van Zeeland in handen van de opstandelingen. Ondertussen trok Oranjes zwager met een leger ook de Oostelijke gewesten binnen – daar moesten de meeste steden zich al snel overgeven, soms ook daar onder lokale druk. Het weerhield de troepen er niet van flink huis te houden op het platteland, en in de steden grote schade aan te richten in kerken en kloosters.

Het werd echter dus al snel duidelijk dat vrijheid weinig waard was zonder veiligheid. Het platteland werd overal geteisterd door gewapende mannen. Er was in de steden voortdurend incidenten – bijvoorbeeld omdat terugkerende ballingen hun oude bezittingen opeisten, omdat priesters en kloosterlingen door soldaten werden bedreigd, of van verraad werden beschuldigd. Ieder voor zich konden de steden daar weinig aan doen. De stadsbesturen hadden afspraken gemaakt met Lumey, en hadden brieven van Oranje met allerlei beloftes. Maar ze konden de naleving daarvan niet afdwingen. Er was een politiek vacuum.²⁴

²⁴ H.F.K. van Nierop, *Het verraad van het Noorderkwartier : oorlog, terreur en recht in de Nederlandse Opstand* (Amsterdam, 1999); J.S. Pollmann, 'Oranje en de Eerste Statenvergadering. Een goed verborgen revolutie', in: *Willem van Oranje en de eerste vrije statenvergadering 1572 Dordrecht* red. C. Tamse (Dordrecht 2019), pp. 7-33

Paulus van Wtewael, Maximiliaan van Hennin, heer van Bossu, 1573, Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-OB-24.850. Na Oranjes vertrek naar de Dillenburg in 1567 was hij als stadhouder opgevolgd door Bossu, die zich voor de moeilijke taak zag gesteld om Holland te verdedigen tegen de watergeuzen.

Verbondenheid?

Wat deed Oranje daar nu aan, vraagt u zich af? Oranje zelf maakte zich ook zorgen. Hij was nog bezig een leger bijeen te brengen en wilde daarmee Brabant binnenvallen. Maar Lumey trad dermate eigenmachtig op, dat helemaal niet zeker was dat hij het gezag van Oranje zou blijven respecteren. Toen Oranje probeerde om het bevel over te dragen aan Charles de Boisot, weigerde die de opdracht – hij wist niet hoe hij Lumey in bedwang zou kunnen houden. Hoezeer het mis kon gaan bleek begin juli, toen Lumey in Gorinchem een groep geestelijken gevangen nam. Omdat ze weigerden om hun geloof af te zweren nam hij ze mee naar Brielle en voerde ze daar in een spotprocessie door de stad. Uiteindelijk werden de mannen naar de schuur van het inmiddels geplunderde Elizabethklooster in Ruggen gebracht en daar in hun habijten opgehangen. Oranje had Lumey expliciet gezegd de geestelijken met rust te laten – die ging daar nu dwars tegen in. Tegelijkertijd was hij inmiddels te machtig om hem te laten vallen.²⁵

Oranje en de Hollandse steden waren zo bezorgd over het optreden van Lumey dat ze zich haastten gezamenlijk tot afspraken te komen om hem in te kapselen. In juli 1572 belegde de stad Dordrecht op verzoek van de prins een vergadering van een reeks Hollandse steden. Op aangeven van de prins riep die bijeenkomst zichzelf eerst tot statenvergadering uit, om hem daarna te erkennen als hun enige legitieme stadhouder. Nadat ze elkaar zo een vorm van legitimiteit hadden verschaft, maakten ze onmiddellijk afspraken. De steden beloofden te betalen voor troepen en samen met elkaar en de prins op te trekken in zaken van oorlog en vrede. In ruil daarvoor zouden ze een stem krijgen, en zou de prins, in de persoon van

²⁵ W.H. Vroom, 'De martelaren van Gorcum' in: *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen* red. N.C.F. van Sas (Amsterdam 1995), 106-117. Peter Jan Margry, 'Brielle. HH. Martelaren van Gorcum', in *Bedevaartsplaatsen in Nederland*, <https://www.meertens.knaw.nl/bedevaart/bol/plaats/130>. Geraadpleegd 8 juli 2021.

Anoniem, Willem van de Marck, heer van Lummen, beter bekend als Lumey. Nationaal Archief, Den Haag, Archief Familie van Wassenaer van Duvenvoorde, toegang 3.20.87, inv. No 3A.

zijn representant Lumey, garanderen dat ze gevrijwaard werden van geweld en willekeur. Lumey moest vervolgens beloven dat hij die afspraken zou gaan uitvoeren. Ergens onderaan de lijst van die afspraken stond dat het ook de bedoeling was dat godsdienstige verschillen zouden worden gerespecteerd, en dat de geloven in de steden naast elkaar zouden blijven bestaan. Met dit alles was de vrijheid, op papier in elk geval, ook opnieuw geborgd.²⁶

Wat de steden en Oranje hier afspraken was illegaal. Er was al een stadhouder, de graaf van Boussu, en het was aan hem om statenvergaderingen bijeen te roepen. Bovendien was het de landsheer die ging over oorlog en vrede. Maar de afspraken pasten wel bij de bestuurlijke traditie die zich in de Nederlanden had ontwikkeld sinds ze onder het regime van dezelfde landsheer vielen. Daarin stelden de verschillende partijen zich hun onderlinge relatie voor als een belangengemeenschap, waarin men elkaar over en weer ter wille was vanuit een gedeeld belang. Die gemeenschap was daarmee nog geen gevoelsgemeenschap zoals Oranje die in zijn propagandateksten had afgeschilderd, en leidde al helemaal niet tot verbondenheid met andere Nederlanders. Zo kregen de opstandige Oost-Nederlandse steden voorlopig niets te zeggen. Kort na de vergadering in Dordrecht werd Roermond geplunderd door Oranjes eigen soldaten, die daarbij ook een groep geestelijken vermoordden. Leuven werd met rust gelaten maar alleen in ruil voor een enorme afkoopsom. Voor zover er nu vrijheid was, bleef die dus beperkt tot degenen die meebetaalden aan de Opstand.²⁷

Zelfs voor hen zou het nog wel even duren voordat die vrijheid concreet werd. Dat kwam in de eerste plaats omdat Alva's leger op pad ging om de opstandige steden te gaan straffen. Dat ging met veel geweld gepaard. In 1572 kregen de inwoners van Mechelen, Zutphen en vooral Naarden het zwaar te verduren – daarna begon een strijd

²⁶ Pollmann, 'Oranje en de Eerste Statenvergadering'.

²⁷ Deze passage is gebaseerd op Beyen, Pollmann en Te Velde, *De Lage landen, een geschiedenis voor vandaag* (Rekkem en Den Haag 2021), 42-48.

Anoniem, De ganzen verjagen de vossen, 1572, Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-OB-79.024. Op deze prent zien we hoe een leger ganzen ('geuzen'), achter een vaandel marcheert waarop 'brillen' zijn afgebeeld, terwijl een groepje vossen in priesterkledij overlegt wat hun nu te doen staat. De prent verwijst naar het vaandel waarmee Lumey in de zomer van 1572 door Holland trok, om zich te laten zien als de plaatsvervanger van Oranje.

om de Hollandse steden die nog tot 1575 zou duren. Maar ook in eigen kamp was het nog steeds niet rustig, Pas begin 1573 lukte het Oranje om Lumey terzijde te schuiven, en zelf de controle te nemen.²⁸ Hij moest daarbij wel accepteren dat de verdraagzaamheid die hij had nagestreefd een brug te ver was. Hoewel iedereen nu wel 'vrijheid van geweten' kreeg, en dus niet gedwongen gereformeerd hoefde te worden, kwam er geen vrijheid van eredienst. Alle bezit van de katholieke kerk werd in beslag genomen en de kerkgebouwen overgedragen aan de gereformeerde kerk.

²⁸ Oosterhuis, *De man met de vossenstaart*

Vrijheid?

Bracht de opstand vrijheid in Brielle? Dat hing er vanaf wie je het vroeg. Een bevrijding was het vast voor de 78 vluchtelingen voor Alva's recht-bank, die nu konden terugkeren in de stad en daar hun oude posities weer innamen – de rector van de school en de chirurgijn konden nu terug naar huis. Wie sympathiseerde met de gereformeerden zal blij zijn geweest dat ze eindelijk het recht kregen om hun geloof openlijk te belijden. Dat de priesters en kloosterlingen nu een lesje geleerd werd vonden sommige burgers vast de hoogste tijd. De geschiedschrijver Bor zou later zeggen dat de 'borgeren' van Brielle niets op hadden gehad met het antiklerikale geweld van Lumey, maar volgens katholieke getuigen deden Briellenaren enthousiast mee aan de bespotting van de Gorcumse priesters, en stonden ze met bezems en emmers in hun deuropeningen om daarmee, als waren het wijwaterkwasten, de Franciscanen te zegenen.²⁹

Maar in deze burgeroorlog waren ook veel verliezers. Dat priesters en rijke burgers Brielle meteen waren ontvlucht was de voorbode van een nieuw vluchtelingenprobleem. In de loop van 1572 stroomden Amsterdam en Utrecht vol met katholieke vluchtelingen, doodsbangе priesters en kloosterzusters, stadsbestuurders die hun eed niet wilden verbreken, en anderen die zich opgejaagd voelden door de legers van de opstandelingen. In zijn dagboek hield de gevluchte Broeder Wouter Jacobs in Amsterdam bijvoorbeeld het angstige nieuws bij. Sommige gevluchte priesters waren door hun eigen families op straat gezet. Anderen werden door soldaten gekidnapt, opgejaagd, of opgehangen. De vluchtelingen zouden pas in 1576 terug kunnen naar hun geboortesteden.³⁰

De Opstand die in naam van Oranje en het lieve vaderland werd uitgeroepen, bracht voor sommigen eindelijk de vrijheid om te geloven wat ze wilden, en hun geloof te belijden. Hij bracht voor

²⁹ Ik dank dit inzicht aan mijn oud-student Leon Geutjes, die het in een seminar paper in 2008 opmerkte. Zie ook Troost en Woltjer, 'Brielle', 352.

³⁰ Van Nierop, *Het verraad van het Noorderkwartier*, Geert H Janssen, *The Dutch Revolt and Catholic exile in Reformation Europe* (Cambridge 2014).

de Hollandse steden ook een nieuwe vorm van zelfbestuur, waarop eerst in de Republiek, en ook in ons huidige Nederland nog wordt voortgebouwd. In dat zelfbestuur werd er rekening gehouden met de oude vrijheden, en hielden de steden en gewesten hun verscheidenheid. Om die vrijheid te beschermen werd er oorlog gevoerd, die alleen kon worden betaald als er genoeg draagvlak voor was. Dat bleek niet haalbaar als de helft van de bevolking zich direct bedreigd voelde in zijn geloof. Om die te beschermen kwam een vorm van beperkte verdraagzaamheid, geen vrijheid van eredienst, wel vrijheid van geweten, en op den duur ook een vorm van gedoogpolitiek.³¹ Onderlinge verbondenheid sprak daarbij nog steeds niet zo vanzelf. Die moest worden gecultiveerd, bijvoorbeeld met verhalen over de Opstand waaruit het land was ontstaan. In de publieke ruimte waren dat echter wel vooral de verhalen van de overwinnaars. We zijn als historici nog steeds bezig met het onderzoeken van het andere verhaal, dat van de verliezers. Dan denken we niet aan gemarginaliseerde religieuze groepen, maar ook dat van de mensen in Oost en Zuid-Nederland die de oorlog overkwam, die niets gevraagd werd, en die tachtig jaar lang in de frontlinies zouden liggen. En we doen onderzoek naar de mensen in de koloniën, die in de naam van de vrijheid op de Spanjaarden werden veroverd, maar van vrijheid weinig zouden merken. Vrijheid was en bleef voorlopig een voorrecht dat alleen sommigen genoten.³²

De Brielse kroniekschrijver Jan Kluit noteerde aan het begin van 1772 dat dit een gedenkwaardig jaar was 'omdat nu even twee eeuwen zijn verstreken, dat onze voorvaderen het swaare juck der Spaanschen tijranij en slavernij, getragt hebben sig van den hals te

³¹ Benjamin J. Kaplan, "'Dutch' religious tolerance. Celebration and revision' in: *Calvinism and religious toleration in the Dutch Golden Age*, red. R. Po-Chia Hsia en H.F.K. van Nierop (Cambridge 2002), 8-26.

³² Judith Pollmann, 'Oorlogsgeweld en het culturele zelfbeeld van de Republiek' in *De zeventiende eeuw*, ed. Helmer J. Helmers, Geert H. Janssen en Judith F.J. Noorman (te verschijnen Leiden 2021).

werpen'.³³ Die gedachte heeft een lang leven. Bijna 250 jaar later, in 2019, zei ook onze inmiddels demissionaire minister Van Engelshoven dat het tentoonstellen van documenten uit de Opstand een goed idee was, omdat je zo ook kijkt 'in de spiegel die de geschiedenis ons voorhoudt. Zo staat het gevecht tegen de Spaanse overheersing toen voor iets dat nu nog steeds geldt: het verlangen naar vrijheid en onafhankelijkheid'.³⁴ Ik hoop u er vandaag van te hebben overtuigd dat het inderdaad een goed idee is om in de spiegel van het verleden te kijken. Maar ik hoop dat u het ook met mij eens bent dat we er goed aan doen de spiegel van de geschiedenis wel eerst even op te poetsen en bovendien de hoek te verbreden. Als we dat doen zien we een verhaal dat iets minder uitnodigt tot tevredenheid dan Jan Kluit en de minister dachten, maar dat wel veel relevanter is voor het hier en nu. In die spiegel zien we dat Briellenaren en andere inwoners van de Nederlanden de vrijheid niet alleen op de Spaanse overheersing moest bevechten, maar ook op elkaar. Ze ontdekten dat vrijheid een lege huls is zonder veiligheid, en zonder die andere waarden, verbondenheid, verscheidenheid en draagzaamheid. Die waarden schuren, natuurlijk. Ook in een democratische rechtstaat is het geen makkelijke kunst om ze met elkaar in balans te brengen en te houden. Maar het is wel de enige manier om vrijheid te beschermen. Daarom is het gesprek dat we in het herdenkingsjaar 2022 met elkaar aangaan over die waarden weliswaar niet gemakkelijk, maar wel uitermate belangrijk. Ik dank u voor uw aandacht.

³³ Geciteerd in Robert Braal, *Eersteling der Vrijheid: de herinnering aan de inname van Den Briel in de achttiende eeuw* BA Eindwerkstuk Universiteit Leiden 2020 uit Jan Kluit, *Historische Jaerboeken*, deel 1, 1e stuk 1747-1751, Streekarchief Voorne-Putten Rozenburg. Collectie Kluit 501, nr 7, 1503. Met dank aan Stefanie Schuijtvlot die de elf delen van Kluit zijn 'Jaerboeken' heeft getranscribeerd en beschikbaar stelde aan het NWO onderzoeksproject *Chronicling Novelty. New knowledge in the Netherland, 1500-1850*, dat momenteel onder leiding van mijzelf en Erika Kuijpers wordt uitgevoerd aan de Universiteit van Leiden en de Vrije Universiteit. <https://chroniclingnovelty.com/>.

³⁴ Geciteerd in Max van Duijn, *Het Plakkaat van Verlatinge (1581): van stille herinnering tot onafhankelijkheidsdag*, BA Eindwerkstuk Universiteit Leiden (2021), uit Brief van de Minister van OCW aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten Generaal, 12 december 2019, Nieuwe visie cultuurbeleid dossier no 32 820/ 328. <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32820-328.html>. Geraadpleegd 7 juli 2021.

Wat is herdenken?

De inname van Den Briel in de negentiende eeuw en nu

Prof. dr. Henk te Velde

Dames en Heren,

Voor een historicus is dit een prachtige plek om een rede te houden. De kerk ademt historie, Willem van Oranje is er getrouwd en de Brielse gemeenschap komt er tot de dag van vandaag samen voor gelegenheden zoals deze. Het maakt indruk, zeker op iemand als ik die als leeropdracht de Nederlandse geschiedenis heeft, om hier het woord te voeren in de aanloop naar de grote herdenking die in 2022 zal plaatsvinden. De eeuwen kijken op ons neer en maken ons plechtig, dus ik begin maar met de stelling dat herdenken wel wat van voetbal heeft. Voetballers willen nationaal kampioen worden en liefst nog meer, maar ze doen dat vanuit hun plaatselijke voetbalvereniging. Of je nu Amsterdammer of Rotterdammer bent, de lokale trots moet gevoed worden door de nationale en internationale erkenning die een kampioenschap brengt. Is het ook niet zo met veel beroemde Nederlandse herdenkingen? De herdenkingen van de Slag bij Heiligerlee van 1568 of van de Landing op Scheveningen van 1813, de plaatselijk gevierde Koningsdag, het zijn nationale gebeurtenissen of een belangrijk onderdeel daarvan, maar ze moeten ook lokaal verbondenheid en zelfbewustzijn voeden. In Scheveningen klinkt bijvoorbeeld door dat het dorp weliswaar formeel is opgegaan in Den Haag maar toch nog echt een eigen identiteit heeft. De herdenking van de landing van Oranje in 1813 stelt Scheveningen voor even centraal in de nationale aandacht. Zo is op 1 april ook Brielle even kampioen, de 'eersteling der vrijheid'. De herdenking stelt de nationale betekenis van de lokale gebeurtenis in het licht.

De vergelijking van herdenken en het voetbalspel gaat verder dan de verhouding tussen lokaal en nationaal. Want van voetbal – dat toch geroemd wordt als bindmiddel van de massa – is wel gezegd dat het 'oorlog' is. Dat is metaforisch bedoeld maar toch veelzeggend. Ook bij veel herdenkingen kun je de vergelijking maken. Bedoeld als middel tot vereniging, zijn ze vaak juist een stimulans voor onenigheid en strijd geweest, niet zozeer tegen de voormalige vijand maar onderling, over de betekenis van de herdenking. Wie mocht bepalen hoe en

De Inneming van Den Briel. 1 April 1572, anoniem, 1872
Rijksmuseum Amsterdam

wat herdacht werd en welke lessen zouden worden getrokken? Die twee paradoxen – de nationale herdenking als stimulans voor lokale trots én als stimulans voor onenigheid in plaats van harmonie – wil ik vandaag met u bespreken. Ik zal mijn uitgangspunt nemen in de negentiende eeuw, vaak de eeuw van het nationalisme genoemd, maar ook de eeuw van fervente lokale herdenkingen.

Eénmaal in de geschiedenis is Brielle het centrum van Nederland geweest. Dat was natuurlijk op 1 april, maar niet op 1 april 1572. Want toen wist nog niemand dat we 450 jaar later nog over de inname van de stad zouden spreken. Nee, hét moment dat Den Briel in ieders gedachten was, was 1 april 1872. Nooit was er een grotere herdenking van de inname, nooit werd die enthousiaster meegevierd in het hele land, nooit ook waren de discussies zo fel als toen. De grote herdenking van 1872 is wel een mega-event genoemd, waaraan iedereen overal

meedeed.¹ Zo'n grootscheepse viering leent zich heel goed om de verschillende kanten van herdenking te bekijken en om daarna de vraag te stellen hoe het met deze zaken vandaag is gesteld. Dan zal ook blijken dat de negentiende eeuw die zo ver weg lijkt, toch zaken over herdenken kan doen begrijpen die ook nu nog van belang zijn.

Brielle in de negentiende eeuw

Laten we ons daarom verplaatsen naar de laatste decennia van de negentiende eeuw. Den Briel stond er niet zo heel goed voor. De beschrijving door de jeugdboekenschrijver en Brielse stadsarchivaris Johan Been – de auteur zoals u weet van onder meer het beroemde *Paddeltje, de scheepsjongen van Michiel de Ruijter* – was niet erg vrolijk.² In de jaren 1870 werd de Nieuwe Waterweg geopend die definitief de verkeersstromen over water van Den Briel verwijderde; de groei van Rotterdam overschaduwde alles in de wijde omgeving en Den Briel leek beland in een uithoek. Bovendien stond ook nog de regionale functie van Brielle onder druk. De al lang bestaande arrondissementrechtbank werd opgeheven. Wel zou nog lang een kantongerecht blijven, totdat ook dat zo'n tien jaar geleden uiteindelijk zou verdwijnen.

Gelukkig zag Been wel een lichtpuntje. Brielle had een HBS in de wacht gesleept! Dat was in die tijd niet zonder belang. Zoals grote steden tegenwoordig een universiteit willen, zo wilde ieder zichzelf respecterend stadje toen een HBS, een nieuw schooltype.³

¹ Marlite Halbertsma, 'De Brielsche Feesten van 1872. "Grooter Feest Is Er Nooit Geweest"', *De Negentiende Eeuw* 26 (2002) 61-80.

² Johan Been, 'De voorgeschiedenis onzer Hoogere Burgerschool', *Weekblad van Voorne, Putten, Overflakkee en Goedereede* 28 augustus en 4 september 1904 – zie ook http://www.johanbeen.nl/artikelen/voorgeschiedenis_hbs.html en vergelijk Jenneke Groeneveld, *Johan Been. Rasverteller uit Brielle (1859-1930)* (Zutphen: Walburg Pers 2010).

³ Jan Blokker, *Het wonder van de hbs. Een onderwijshervorming die slaagde, 1864-1885* (Amsterdam/Antwerpen: Querido 2021).

De Hogere Burgerschool (HBS), met watertoren; ca. 1925
Streekarchief Voorne-Putten

De HBS was de toekomst, modern en dynamisch, en er zouden ook mooie gebouwen voor neer worden gezet – het latere gebouw van de voormalige Rijks-HBS in Den Briel wordt juist nu tot meer dan twintig appartementen verbouwd. Maar in zijn eentje kon de school natuurlijk niet alle problemen oplossen. Als symbool van de toekomst werd de HBS weliswaar vaak op één lijn gesteld met de toen even nieuwe spoorwegen, maar spoorwegen waren praktisch toch van meer betekenis. In 1868, vier jaar voor het feest van Den Briel, was de slag bij Heiligerlee op het slagveld van 1568 in de provincie Groningen herdacht. De nationale dichter Nicolaas Beets dichtte toen op het slagveld over de vooruitgang van de negentiende eeuw: “Bracht niet de stoomtrein op dit veld het halve vaderland te zamen? Een wenk!

De telegraafdraad meldt in *Spanje* ons feest en *Nassau's* namen!"⁴ Inderdaad werd het spoorwegnet in Nederland juist in de jaren 1860 verder uitgebreid totdat het vrijwel de huidige omvang had. De spoorverbinding kwam toen ook tot Winschoten, vlakbij Heiligerlee. Brielle kreeg dan wel een HBS, een spoorweg zou er niet komen. Pas in 1906 werden er rails aangelegd, voor een tramlijn vanaf Rotterdam die in de jaren zestig weer zou verdwijnen. In de tweede helft van de negentiende eeuw was de omgeving van Brielle dus een witte vlek op de spoorwegkaart. Zo kon het gebeuren dat de spoorweg in 1868 duizenden feestgangers per trein naar Heiligerlee vervoerde, maar dat de koning op 1 april 1872 vanuit Rotterdam per schip Brielle bezocht. Maar het was wel de koning die kwam, in Heiligerlee had men het met de zoon en de broer van de koning moeten doen.

De herdenking van 1 april 1872

Het typeert het belang dat speciaal aan de herdenking in Den Briel werd gehecht. De nieuwe water- en spoorwegen lieten de stad links liggen, maar 1 april 1872 was het hoogtepunt van de reeks herdenkingen van de Tachtigjarige Oorlog in de tweede helft van de negentiende eeuw. Die herdenkingen waren weer de meest indrukwekkende uit de geschiedenis. Dat bleek allereerst uit de schaal. In een tijd zonder televisie of radio was herdenken op de dag zelf per definitie lokaal. Van de herdenking in den Briel verschenen verslagen in alle dagbladen en die dagbladen kregen juist in die tijd veel hogere oplages, maar de verslagen las men natuurlijk niet op het moment zelf. Op de dag zelf vonden er wel op heel veel plekken in het land lokale festiviteiten plaats. Versieringen, vuurwerk, erebogen, optochten, het kon niet op. Meer dan tweehonderd plaatselijke comités zamelden geld in voor een centraal huldeblijk en organiseerden of stimuleerden het feest in hun eigen stad of dorp of stad. Had het land wel ooit zoiets

⁴ Nicolaas Beets, *Een vaderlandsch lied op het veld bij Heiligerlee* (Utrecht: Kemink 1868) 17.

Neerlands Verlossing 1 April 1572. Herdacht te Utrecht 1 April 1872, J. Nijkerk, naar Jozef Hoevenaar, 1872
Rijksmuseum Amsterdam

meegemaakt? Het eigenlijke begin van de Opstand tegen Spanje, en dus het begin van het land en van de vrijheid werden gevierd, en dat moest iedereen weten. De herdenking was een enorm succes, met Brielle als stralend middelpunt. De oude glorie en de nieuwe media maakten Brielle voor even het centrum van het land. Lokale en nationale trots gingen hand in hand.⁵

Het succes sloot controversen niet uit. In Rotterdam was men zo blij met de eensgezinde feestviering dat als aandenken daaraan zelfs een apart standbeeld werd opgericht, de Maagd van Holland. Eensgezindheid was dan ook helemaal niet vanzelfsprekend. Behalve de grootste herdenking is 1 april 1872 ook

⁵ Bij het voorgaande onder meer Halbertsma, 'Brielsche Feesten'.

De Maagd van Holland in Rotterdam
Foto: Gregor Rensen

Nationale feestviering op 1 april 1872 van de 300-jarige inname van Den Briel, anoniem, 1872
Rijksmuseum Amsterdam

een van de meest controversiële geweest. De omstredeheid is bekend. De Watergeuzen hadden met de inname van Den Briel het definitieve startschot voor de Opstand gegeven, maar hun aanvoerder Lumey was op dezelfde plek ook verantwoordelijk geweest voor het folteren en ophangen van de katholieke geestelijken, die als Martelaren van Gorcum de geschiedenis in zouden gaan. Enkele jaren voor de herdenking van 1872, in 1867, had de katholieke kerk de Martelaren heilig verklaard, en was Brielle ook een belangrijk katholiek bedevaartsoord geworden.⁶ Daarmee werd de herdenking als vanzelf niet alleen een

⁶ Vergelijk J.P. de Valk, 'Nationale of pauselijke helden? De heiligverklaring van de Martelaren van Gorcum in 1867', in: Idem, *Roomser dan de paus? Studies over de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlands katholicisme, 1815-1940* (Nijmegen: Valkhof Pers 1998) 157-172.

hoogtepunt van nationaal gevoel maar ook van polarisatie. De tegenstellingen die er politiek en maatschappelijk al waren tussen orthodoxe protestanten, katholieken en vrijzinnige liberalen, liepen rond 1872 nog hoger op dan rond de herdenking van Heiligerlee al het geval was geweest. De Watergeuzen waren dan ook heel geschikt voor een daverende ruzie. Orthodoxe protestanten wilden de Watergeuzen eren als geloofshelden, en hielden op dat punt niet veel rekening met andersdenkenden. Katholieken zagen dezelfde geuzen als woestelingen en negentiende-eeuwse geloofsterroristen, te vergelijken met jihadisten in de eenentwintigste eeuw. De politiek dominante gematigde liberalen waren het eigenlijk wel met de katholieken eens, maar wilden 1 april aangrijpen voor een bij uitstek nationale herdenking die de verschillen glad streek en vrijheid en harmonie centraal stelde. Er brak een historisch-politieke en intellectuele strijd uit die letterlijk honderden pennen in beweging bracht voor een enorme papieren discussie.⁷

Daar bleef het niet bij, ook de feestviering zelf werd er danig door bepaald. Prominente katholieken wilden best de lieve vrede bewaren en hun principiële standpunt voor zich houden om te voorkomen dat de onrust tegen hen zou worden gebruikt. De katholieke leider Herman Schaepman schreef later: 'Voor de verantwoordelijke leiders was het plicht te zorgen dat aan de katholieken in den lande geen uitdagende houding kon worden ten laste gelegd.'⁸ Maar het katholieke kerkvolk liet zich niet zomaar pacificeren. In het katholieke zuiden werd vrijwel helemaal niet gefeest, in de grote steden was de feestviering meestal rustig, maar in veel kleinere plaatsen liep de herdenking geheel uit de hand met kloppartijen en ingegooiden ramen

⁷ J.C.A. de Meij, 'De Watergeuzen in de Nederlandse geschiedschrijving', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 83 (1970) 358-377. Over de herdenking van 1872 is veel geschreven, samenvattend (vooral over katholieke perceptie) is onder meer Albert van der Zeijden, *Katholieke identiteit en historisch bewustzijn: W.J.F. Nuyens (1823-1894) en zijn 'nationale' geschiedschrijving* (Amsterdam 2002) 269-285.

⁸ Schaepman in 1896, geciteerd door Van der Zeijden, *Katholieke identiteit*, 278.

De Gecostumeerde Optocht op de Grootte Markt te Schiedam. (1 April 1872.), Carel Christiaan Antony Last, naar Pieter van der Burg (tekenaar), 1872
Rijksmuseum Amsterdam

als gevolg.⁹ De slachtoffers konden katholiek zijn maar evengoed protestant – het hing er maar net vanaf welke groep lokaal de bovenhand had. Er is wel gezegd dat het geweld het gevolg was van een soort van achterlijkheid: in de kleinere plaatsen zou men niet zijn meegenomen in de liberaal getinte landelijke oproepen tot harmonie en compromis en nog niet zo (eensgezind?) nationaal denken als in de grote steden.¹⁰ Er speelde echter waarschijnlijk vooral iets anders. De rellen doen denken aan hedendaagse protesten van boze burgers tegen asielzoekerscentra of confrontaties tussen buurten. Daarbij gaat het om in- en uitsluiting, wij tegenover zij. Onzacht maken de rellen aan buitenstaanders en minderheden duidelijk dat ze zich moeten aanpassen. Zo ging het toen ook. De relschoppers van 1872 waren de boze burgers van de negentiende eeuw. In de katholieken zagen veel protestanten een soort islamisten, onbetrouwbare en

⁹ Frans Groot, 'De strijd rond Alva's bril. Papen en geuzen bij de herdenking van de innname van Den Briel, 1572-1872', *BMGN* 110 (1995) 161-181.

¹⁰ Halbertsma, 'Brielsche Feesten', 72; Groot, 'Strijd', 176.

fanatieke aanhangers van een vreemde religie, niet op Nederland georiënteerd maar op de vreemde paus in het verre Rome. Liberalen maakten vooral bezwaar tegen de groep fanatieke ultramontanisten, de naam die werd gegeven aan de groep orthodoxe katholieken die exclusief trouw was aan de paus ultra montes, aan de andere kant van de bergen, een soort negentiende-eeuwse islamisten die ook terug sloegen. Want katholieken sloegen er ook op los, zoals liberale dagbladen graag benadrukten.¹¹

In het epicentrum van de herdenking, Brielle zelf, was de centrale commissie zich zeer bewust van alle gevoeligheden. Voor de herdenking van 1872 werd het nu nog erg bekende 'In naam van Oranje, doe open de poort' geschreven met in de hoofdrollen Lumey en de Geuzen, en tot de dag van vandaag rammeien de Geuzen op 1 april de poort van Brielle. Maar in 1872 zelf werden ze angstvallig op de achtergrond gehouden. De titel van de feestrede van de Leidse hoogleraar Matthias de Vries werd veranderd van 'Het Geuzenfeest' in 'Nederlands bevrijding' en volgens een criticus deed de feestredenaar zo z'n best om de kool en de geit te sparen dat hij 'van den Watergeus den Geus afnam en slechts het Water overliet.'¹² De feestcommissie had van tevoren van de leidende historicus van dat moment – de eerste Leidse hoogleraar Vaderlandse geschiedenis Robert Fruin – duidelijk te verstaan gekregen dat de Watergeuzen niet deugden, zodat een commissielid zich afvroeg of er 'voor Brielle nog wel reden tot feestviering' was. Fruin meende dan ook dat de Watergeuzen onder het mom van vaderlandsliefde en geloofsijver vooral uitblonken in losbandigheid, 'hollenden hartstocht', wreedheid en ontucht. Lumey was de allerergste: 'Onverdeelde verachting is het, wat hij van iederen Nederlander verdient'.¹³ Dat werd op eieren lopen voor de commissie. Er kwamen na 1872 wel een Geuzenkerk en een

¹¹ Bijvoorbeeld *NRC* 16 en 18 april 1872.

¹² Johan Been, 'De strijd om de Brielsche Zeenimf', *De Gids* 61 (1897) 75-103; aldaar 81 (lid hoofdcommissie) en 87 (Johannes van Vloten) en C.N.W.M. Glaudemans, 'De viering van 1 april 1872', *Brielse Mare* 1, nr 1 (april 1991) 6-17.

¹³ R. Fruin, 'De Gorcumsche Martelaren' (1865), in: Idem, *Verspreide Geschriften II* (Den Haag: Martinus Nijhoff 1900) 277-323; aldaar 280 en 321.

Geuzengesticht in Brielle, maar die waren het werk van orthodoxe protestanten, niet van de liberaal getinte commissie. Die commissie was wel verantwoordelijk voor de Zeenymph, een standbeeld dat in niets aan Watergeuzen doet denken, maar daarbij stelde dan weer iemand voor 'om de nimf te vervangen door de Nederlandsche maagd of door een matroos, om de schadelijke nevedgedachte, die een uit het water opkomende nimf kan opwekken.'¹⁴ Anderzijds werd het officiële herdenkingsboek – dat wil zeggen de herdenking van de herdenking – wel besteld bij de geestdriftige vaderlander, dichter en feestboekenauteur Willem Jacobs Hofdijk die het had over de vrijheid én over de Geuzen. Zoals een licht kritische lezer zei: 'Bij hem wordt [door zijn enthousiasme] het Brielsche werk der woestelingen eene daad, die ge toejuicht.'¹⁵

Herwaardering van de Geuzen

In 1872 waren vooral de orthodoxe protestanten positief over de Geuzen, zelfs over Lumey die wel steeds meer het zwarte schaap werd. Toen de conservatieve liberalen zoals de historicus Fruin wat terrein verloren, zou in het militantere klimaat van het begin van de twintigste eeuw de cultus van de Geuzen weer toenemen.¹⁶ Verder bleef de herdenking van de Geuzen natuurlijk in Brielle zelf verankerd. De al genoemde Brielse archivaris Johan Been zou vijftientig jaar later wat schamper terugkijken op de angstvallige houding van de commissie in 1872 tegenover de Geuzen.¹⁷ Die houding sloot echter

¹⁴ Been, 'Zeenimf', 85 (brief aan de hoofdcommissie); Glaudemans, 'viering'.

¹⁵ J.G. Frederiks, 'Levensbericht van Willem Hofdijk, Jacobsz.', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* (1889) 197-273. Zie W. J. Hofdijk, *Brielles gedenkdag op Neêrlands derde jubilee* (Brielle: Hofstede 1873).

¹⁶ Vergelijk de ongepubliceerde MA-scriptie Mirjam Zeilmaker, 'Willem II van der Marck, Vrijheer van Lumey: De vergeten admiraal van de watergeuzen? Een onderzoek naar de herleving en mogelijke herwaardering van de Willem II van der Marck, vrijheer van Lumey en admiraal der watergeuzen tussen 1840 en 1935' (Leiden 2013).

¹⁷ Been, 'Zeenimf'.

Brielle

Standbeeld Asyl

De Zeenymph in Brielle
Streekarchief Voorne-Putten

precies aan bij de dominante toon van die jaren. Zelfs de aanhanke-lijkheid aan de Geuzen van de orthodoxe protestanten was allereerst iets van de populaire cultuur, met boeken en verhalen voor het grote publiek. De leider van de orthodoxen of antirevolutionairen Groen van Prinsterer keerde zich niet van de Geuzen af, maar zag hen zeker ook niet als geloofshelden. De deftige Groen dacht er niet over om zich onder de geuzenvlag te scharen.

Dat lag heel anders bij zijn opvolger als leider van de anti-revolutionairen, Abraham Kuiper, die de massa wilde bereiken. Kuiper was een heel ander type dan de afstandelijke Groen. Hij was een mobiliserende partijleider met populistische trekken die alles aangreep om zijn achterban in beweging te krijgen. Hij was bezig een dagblad op te richten voor zijn groep, dat *De Standaard* zou gaan heten. Maar die naam was niet de eerste keus. Aan Groen stelde hij de naam voor van *Geus* of *het Geusken*. Groen moest er weinig van hebben. Zo'n 'leus der antiroomschgezinde hartstogtelijkheid' zou wel erg provocerend zijn en ook makkelijk tegen Kuiper kunnen worden gebruikt. Kuiper was niet overtuigd: 'Het woord *Geus* is onze vlag.' Als we die niet gebruiken, gaan radicalen ermee aan de haal. Kuiper kreeg zijn voorkeur er bij zijn medestrijders niet doorheen, en de neutrale naam *Standaard* werd gekozen.¹⁸ Maar Kuiper haalde zijn gram. Het eerste nummer van *De Standaard* verscheen op 1 april 1872, en dat nummer begon met een artikel over de Geuzen. Van dik hout zaagt men planken was de toon, luister maar. De geuzen 'hadden niet, als wij, een Martelaarsboek *gelezen*, maar het angstgegil der gemartelden, het akelig doodsgekreun der geworgden *gehoord*.' Hun vader, broer of zoon was voor hun ogen gedood, hun moeder, dochter of bruid voor hun ogen verkracht. 'Toen werden ze Geuzen.' 'En toen kwam het.' 'Den Briel zou worden verrast. God beschikte het.'

¹⁸ Bij het voorgaande briefwisseling tussen Kuiper en Groen, januari-maart 1872, in G. Groen van Prinsterer, *Briefwisseling 1869-1876* (Den Haag: ING 1992) 301-303, 308, 321.

Omslag Brielles Gedenkdag van Hofdijk

'Hij deed het! Niet de Watergeuzen', en zo ging het stuk verder.¹⁹

Het is duidelijk wat Kuyper beoogde. Zijn beeldende taal moest emotie losmaken bij zijn achterban en die bezielen. Dat lukte goed, maar Kuyper zou later niet vaak meer op de Geuzen terugkomen, het werd niet echt een thema van zijn partij. Wel zou hij nog de Boeren in Zuid-Afrika, de Afrikaners, gaan zien als de Geuzen van de negentiende eeuw. De Geuzen van de zestiende eeuw riepen blijkbaar toch te veel weerstand op en zouden ook niet meer zo actueel worden als in 1872. De toon van 1872 paste wel bij Kuypers eerste stappen in de politiek, toen hij uit alle macht zijn potentiële achterban in beweging wilde brengen. Toen zijn beweging gevestigd raakte, waren hevige emoties wat minder belangrijk en conformeerde hij zich meer aan het Nederlandse politieke klimaat waarin heftige controverses over het verleden liever werden vermeden. Kuyper ging een coalitie met de katholieken aan en alleen al om die reden moesten de geuzen niet op de voorgrond staan. In protestants-christelijke kring werden de Geuzen wel in ere gehouden maar politiek speelden ze geen rol van betekenis meer.

Populariteit in België

Gek genoeg was hun politieke rol groter in België. In België zouden de Geuzen een andere naam worden voor een van de grote politieke groeperingen. Dat was minder vreemd dan het lijkt. De Geuzen waren er bekend, de Belgen spraken naast de Watergeuzen veel over de Bosgeuzen. Er werden boeken over geschreven en toneelstukken over gemaakt en toen gingen ze dienen als vlag in de strijd tussen

¹⁹ *De Standaard* 1 april 1872; ook openingsstuk in A. Kuyper, *Starrenflonkering. Een bundel driestarren* (Amsterdam: De Standaard 1932) 2-3.

de partijen.²⁰ Wat Kuyper grotendeels tevergeefs probeerde voor de Nederlandse antirevolutionairen, lukte de liberalen in België wel. Het ging in de eerste plaats om de Vlamingen, maar de Geuzen werden niet zozeer onderdeel van de taalstrijd. Ze werden een symbool in de strijd tussen liberalen en katholieken. Op 1 april 1872 kwamen vooraanstaande Vlaamse liberalen als Julius Vuylsteke uit Gent en Julius De Geyter uit Antwerpen in Den Briel de feesten meevieren. Ze waren erg onder de indruk van de stemming in Nederland, niet alleen in Brielle, zoals Vuylsteke schreef:

‘De 1e April is voor al de Zuid-Nederlanders, die de Geuzenfeesten in Holland zijn gaan bijwonen, een dag der bewondering, ja der verbazing geweest. De onbeschrijfelijke geestdrift, die zich alom vertoonde, laat zich met niets vergelijken van wat wij ten onzent ooit hebben gezien. Alle huizen versierd met vlaggen, wimpels, groen, bloemen en oranje, met zulken overvloed, dat de gevels er achter verdwenen; oranje en de Nederlandsche driekleur aan elks knopgat; overal liederen en muziek; de gansche bevolking te been, joelende, woelende, zingende, springende, zich verdringende op de straten en kaaien, van zulk eene algemeene en uitbundige vreugdevertooning ware het onmogelijk eenig denkbeeld te geven. Men moet het gezien hebben om het te kunnen gelooven.’²¹

De Belgen werden 's avonds aan het diner toegesproken door de snel ontroerde koning Willem III en ze brachten ook zelf een toast uit. Vuylsteke en De Geyter waren deel van een brede beweging. In Gent en Antwerpen bestonden subcomités die net als de lokale comités in Nederland geld inzamelden voor Brielle en ter plekke feesten organiseerden. In Antwerpen was er een banket met zeshonderd

²⁰ Zie bijvoorbeeld Jean-Jacques Altmeyer, *Les Gueux de mer et la prise de La Brille (1568-1572)* (Brussel : Lacroix/Verboeckhoven 1863); Marnix Beyen, 'Oranje. Kleur van eenheid en verdeeldheid', in: Jo Tollebeek en Henk te Velde, ed., *Het geheugen van de Lage Landen* (Rekkem: Ons Erfdeel 2009) 181-187, en de ongepubliceerde MA-scriptie Jolien Dekoninck, "'Vrijheid of Dood!' De herinnering aan de Geuzen in negentiende-eeuws België' (Gent 2015).

²¹ Julius Vuylsteke, 'De Brielsche feesten (1 april 1872)', in: idem, *Verzamelde prozaschriften II* (Gent: Annoot-Braeckman 1887) 214-234, aldaar 214.

GEUZEN LIED

Gedicht van
J. DE GEYTER.

Nº 1
Ghes. avec accompagnement de Bass
Prix Net 1 Fr.

Nº 2
Pour Piano seul
Prix Net 0,75 Cent.

CHANT DES GUEUX.
Imité du Flamand
PAR
EUGÈNE GENS.

MUZIEK
van

GEUSENLIED.
Deutsche Uebersetzung
VON
KLABER - DONACH.

ALEXANDER FERNAU.

Geuzenlied, gedicht van J. de Geyter

dinergangers. Daar werd op 1 april 1872 de Geuzenbond opgericht, een belangrijke liberale politieke vereniging met als leus “Voor vrijheid en vooruitgang” en, zo luidt het verslag: ‘telegrammen van wederzijdsche verknochtheids-betuigingen werden met de Noord-nederlandsche feestvierenden gewisseld’.²²

De naam Geus duidde in Vlaanderen niet alleen op de liberale kleur van de vereniging maar vooral ook op het antiklerikale, anti-katholieke karakter ervan. De strijd voor de vrijheid van geloof en geweten, dat is wat de Vlaamse liberalen aansprak in de Geuzen. Militante antiklerikale liberalen wilden de ‘Geuzen der negentiende eeuw’ zijn.²³ Voor een deel van hen was het gewelddadige optreden van de Geuzen minder een probleem dan een inspiratiebron. Anders dan in Nederland, waar straatgevechten tussen katholieken en protestanten zich beperkten tot april 1872, zouden groepen Belgische antiklerikale liberalen keer op keer de straat op gaan. Soms zongen ze het Vlaamsch Geuzenlied van De Geyter: ‘Dan, Geuzen, dan te wapen / De vrijheidsvlag in d’hand: / Van ‘t ongediert der papen / Verlost ons Vaderland!’.²⁴ Toen de Belgische historicus Gita Deneckere ruim twintig jaar geleden het antiklerikale straatrumoer beschreef, koos ze dan ook als titel voor het boek *Geuzengeweld*.²⁵ Dat sprak blijkbaar zo vanzelf dat ze de titel maar nauwelijks hoefde toe te lichten. De sterk gepolariseerde partijstrijd tussen Belgische katholieken en liberalen schiep een klimaat waarin de Geuzenvlag goed van pas kwam.

²² Bij het voorgaande *De eendracht. Veertiendaegsch tydschrift voor letteren, kunsten en wetenschappen* 26 (1872) vooral de nummers 18, 25 februari 1872, en 22, 21 april 1872.

²³ Premislas, *Geuzenliederen; geen Geuzenkracht! Open brief aan de Vlaamsche liberalen* (Amsterdam: Van Oosterzee 1876) 9.

²⁴ Julius de Geyter, *Werken* 5. *Onuitgegeven en verspreide gedichten. Mijne levenswarande. Bloemen op een graf* (Antwerpen: Nederlandsche Boekhandel 1908) 152 – lied uit 1873 (https://dbnl.org/tekst/geyt001werk05_01/geyt001werk05_01_0041.php); Premislas, *Geuzenliederen*, 4.

²⁵ Gita Deneckere, *Geuzengeweld. Antiklerikaal straatrumoer in de politieke geschiedenis van België, 1831-1914* (Brussel: VUB-Press 1998).

Voor Belgische liberalen was 1 april 1872 niet zoals voor Nederlandse liberalen een aanleiding om op te roepen tot nationale eensgezindheid, maar om de achterban te mobiliseren en de betrokkenheid bij de politieke strijd te vergroten. De liberalen om wie het gaat waren niet toevallig in België radicaler dan in Nederland, waar ze het establishment waren gaan vormen. Wie strijd nodig heeft om de maatschappij te veranderen, zoals toen in Nederland Abraham Kuyper en in België radicale liberalen, heeft niet veel aan een oproep tot verzoening. Verzoening blijft dicht bij de maatschappelijke status quo en conserveert die. Dat was niet alleen zo in de negentiende eeuw, maar is vandaag de dag nog steeds zo. Het is echter maar één gezicht van herdenken. In iedere samenleving bestaan conflicterende opvattingen en ons systeem van politieke democratie is ontworpen om met verdeeldheid om te gaan. Traumatische ervaringen die nog actief doorwerken in het collectief en individueel geheugen, zoals voor Nederland de Tweede Wereldoorlog, roepen een gezamenlijke betrokkenheid op, maar zijn juist daarom ook aanleiding voor doorgaande en soms hoog oplopende discussies. Herdenking van verder terug gelegen gebeurtenissen waarmee maatschappelijke groepen zich niet meer actief identificeren, wordt als vanzelf wat vlakker – of is vooral aanleiding voor een gezellig feest waar de stad bijeen is.

De waarden van herdenkingen

Als de boodschap van eendrachtige herdenkingen in een nationale context geformuleerd moet worden, kom je op waarden uit die op veel instemming kunnen rekenen. Het samenwerkingsverband dat de herdenkingen in 2022 initieert, houdt het op 'vrijheid, verdraagzaamheid, verscheidenheid en verbondenheid'. Dat is mooi, en ook de negentiende-eeuwse Nederlandse liberalen zouden er instemmend bij geknikt hebben. Ook orthodox protestanten of katholieken zouden zich er niet tegen hebben gekeerd, maar als oppositiegroepen wel hebben gevraagd wat die waarden in de praktijk betekenden en

misschien ook wel waar ze botsten. Er valt inderdaad wel iets over te vragen. Gaat het bij 'vrijheid' om collectieve onafhankelijkheid of om individuele zelfbeschikking? Misschien in crisissituaties meer om het eerste en onder normale omstandigheden meer om het laatste? En waar botsen die dan? Betekent 'verdraagzaamheid' dat je de ander kan 'verdragen', al is die vreemd en eigenlijk net iets minder gelijk, of gaat het om werkelijke gelijkwaardigheid, en kan dat wel echt?

'Verscheidenheid' impliceert verschil en daarmee een zekere mate van verdeeldheid. De kracht van de moderne staat is dat die met zijn uniforme regels de rechten van individuele burgers kan handhaven, lokale gemeenschappen hebben soms de neiging om wie afwijkt van de standaard-burger uit te sluiten, zoals in de negentiende eeuw katholieken of in de zestiende niet-burgers van een stad. Omgekeerd kan 'verbondenheid' zich juist heel krachtig uiten in de concrete lokale situatie waar men elkaar kent en betrokken is bij de lokale gemeenschap.

Hoe dan ook moeten we bij herdenkingen niet te bang zijn voor discussie of zelfs confrontatie. Spannend worden de waarden van de herdenking vooral daar waar ze dreigen te botsen: verscheidenheid naast maar misschien soms ook tegenover verbondenheid, tolerantie naast maar misschien soms ook tegenover vrijheid. Strijd en onenigheid laten zien hoe hoog de inzet is en stimuleren om werkelijk door te denken. De opwinding van 1872 was een teken van grote betrokkenheid en heeft op den duur ook het nationale kader geen kwaad gedaan. De levensbeschouwelijke groepen waren bezig zich een plek in de natie te bevechten. Dat ging niet zonder slag of stoot maar getuigde ook van grote betrokkenheid. Ook als vandaag de strijd hoog oploopt zoals rond het slavernijverleden, zien we tegelijk een grote betrokkenheid en – opvallend genoeg – nog steeds een sterke vitaliteit van het nationale kader. De grootste opwinding ontstaat niet over slavernij in het algemeen, maar over het Nederlandse verleden. Dat verleden is alleen speciaal relevant als het nationale kader nog steeds relevant is. Deels zijn controverses over het verleden en herdenkingen ook vandaag nog steeds een strijd om het opeisen van een rechtmatige

Gevelsteen van het Geuzengesticht in Brielle
Foto: levedevestingbrielle.nl

plaats als burger van de maatschappij, zoals dat in de negentiende eeuw ook het geval was.

Ik wens daarom Brielle en de andere steden die de herdenking van 1572 in 2022 zullen dragen een prachtig feest maar ook een beetje onenigheid. Zo ontwikkelt zich betrokkenheid het beste. Maar betrokkenheid gedijt ook nog steeds in een lokale gemeenschap zoals Brielle die weer middelpunt van de herdenking zal worden.

Over de auteurs

Prof. dr. Judith Pollmann

Prof. dr. Judith Pollmann (1964) is expert op het gebied van de Nederlandse Opstand. Zij studeerde geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en aan de Universiteit van Londen en doceerde na haar studie aan het Somerville College van de Universiteit van Oxford. Vanaf 2005 is zij hoogleraar Vroegmoderne Nederlandse Geschiedenis aan de Universiteit van Leiden.

Judith Pollmann's werk heeft al veel waardering gekregen. Zo verwierf zij onder meer een prestigieuze NWO VICI subsidie. In 2018 werd zij benoemd tot lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en in december 2020 in de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten. In 2018 werkte zij mee aan de grote tentoonstelling over de Tachtigjarige Oorlog in het Rijksmuseum en aan de 7-delige televisieserie 80 Jaar Oorlog van de NTR. Zij heeft bovendien als inspirator en adviseur mede aan de basis gestaan van het Samenwerkingsverband 1572- gemeenten, bestaande uit circa 40 steden en gemeenten die zich op initiatief van Brielle samen voorbereiden op de landelijke herdenking van 450 jaar na het kanteljaar 1572, die in 2022 plaatsvindt.

Prof. dr. Henk te Velde

Prof. dr. Henk te Velde (1959) is politiek historicus. Hij studeerde en promoveerde (1992) aan de Rijksuniversiteit Groningen. Aan deze universiteit werd hij in 2002 hoogleraar politieke cultuur van de moderne westerse wereld. In 2005 volgde zijn benoeming als hoogleraar vaderlandse, thans Nederlandse, geschiedenis aan de Universiteit

van Leiden. Hij leidde enkele grote onderzoeksprogramma's in de geschiedenis van politieke cultuur.

Hij heeft tal van Nederlandse en internationale boeken en artikelen op zijn naam staan, waarin hij met evenveel gezag de nationale politieke cultuur beschrijft als vergelijkingen tussen parlementaire tradities in andere Europese landen maakt. Voor zijn onderzoek heeft hij verschillende prijzen ontvangen. In 2020 werd

hij benoemd tot lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Vanaf 2019 is hij voorzitter van de Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap, de beroepsvereniging van historici. In 2013-2015 heeft hij deel uitgemaakt van het Nationaal Comité dat de landelijke herdenking van 200 jaar Koninkrijk der Nederlanden organiseerde.

Drs. Gregor Rensen

Drs. Gregor Rensen (1957) studeerde economische en sociale geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen (thans Radboud Universiteit) en organisatiekunde/veranderingsmanagement (SIOO). In 2014 werd hij waarnemend burgemeester van Brielle, vanaf 2015 kroonbenoemd burgemeester. Daarvoor was hij tussen 2006-2014 wethouder in de gemeente Leidschendam-Voorburg.

In 2019 heeft hij het initiatief genomen voor het organiseren van een jaarlijkse Brielle-Lezing. Tevens stond hij aan de basis van de lokale en nationale herdenking van het belangrijke kanteljaar 1572. In 2022 is het 450 jaar geleden dat Den Briel op 1 april 1572 bevrijd werd van het Spaanse bewind en de uitvalpost werd van de successen van de opstandige Nederlanders.

Colofon

Deze publicatie is het resultaat van samenwerking tussen de gemeente Brielle en de stichting Eersteling der Vrijheid.

Beeldmateriaal

Floorerend, Floor Snijders | Gregor Rensen | levedevestingbrielle.nl | Nationaal Archief Den Haag | Rijksmuseum Amsterdam | Streekarchief Voorne-Putten

Ontwerp en productie

AllColour Media, Amber Christen

© 2022 Gemeente Brielle

ISBN 978-90-832297-0-6

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever. De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

